

Houzar, Petr

Znakové privilegium – pojem a typologie

In: Houzar, Petr. *Předbělohorská znaková privilegia pro česká, moravská a slezská města, městečka a vsi*.
Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2025, pp. 51-64

ISBN 978-80-280-0625-9; ISBN 978-80-280-0626-6 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81982>

Access Date: 05. 07. 2025

Version: 20250703

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

4 ZNAKOVÉ PRIVILEGIUM – POJEM A TYPOLOGIE

Termínem erbovní listina či znakové privilegium zjednodušeně označujeme dokument, jehož prostřednictvím vydavatel dává příjemci znak. Byl takto institut znakového privilegia chápán i v minulosti? Z níže chronologicky seřazených titulů zaměřených na městské znaky v našich zemích byly excerpovány pasáže, které obsahují zmínku o znakových privilegiích jako pramenech heraldiky:

Vojtěch Král z Dobré Vody: *„Teprve přizpůsobením, přidáním nebo zaměněním a jinou úpravou povstaly později ze starých pečetí znaky městské, nejčastěji z dobré vůle a milosti krále samého, někdy na přímlovu a prosbu dědičného pána nebo patrona města udělené, při kteréžto příležitosti jednotlivé části nebo celé znaky obdarovatele přibírány bývaly do nových znaků městských. O znacích městských, nyní obvyklých, o nichž se dopátrati nelze, kým a kdy městu uděleny byly, možno se uší určitostí předpokládati, že povstaly samovolně z bývalých pečetí městských a že časem mlčky nabyly uznání a platnosti, z pravidla pak se tvrdí že listina obdarovací nebo potvrzovací v některé válce přišla na zmar.“*¹⁶⁷

Martin Kolář a August Sedláček: *„Každý erb, jehož kdo právem užívá, možno zkoušce podrobiti, t. j. přesvědčiti se, odkud pochází. Při tom se najde, že jsou dvojce erby, předně takové, které byly vydrženy nad paměť lidskou a takové, které byly udílány. U oněch důkaz se vede pečetmi na starých listech, památníky, erbovníky a jinými prameny heraldiky, u těchto erbovním listem, t. j. listem takovým, kterým osoba k tomu oprávněná komusi erb udělila.“*¹⁶⁸

167 KRÁL Z DOBRÉ VODY, V.: *Znaky*, nestránkováno. Téměř doslovně stejné tvrzení obsahuje i Heraldika téhož autora, viz též: *Heraldika: Souhrn pravidel a předpisův znakových se zvláštním zřetelem ku zemím koruny České*. Praha 1901, s. 230.

168 KOLÁŘ, Martin – SEDLÁČEK, August: *Českomoravská heraldika I. Část všeobecná*. Praha 1902, s. 43.

Ladislav Baletka: „*Důraz na pečeti a případně znaková privilegia, pokud jsou zachována, při sledování vývoje městských znaků umožnil odhalit množství různých mylných názorů a tvrzení, které se nahromadily zvláště v regionální historické literatuře v minulých desetiletích. Řada pramenů ještě nemohla být řádně využita, a proto si práce nechce klást nároky na úplnost.*“¹⁶⁹

Vladimír Ruda: „*/.../ kdy nastává přechod od městských symbolů v pečetích ke skutečným městským znakům. K této otázce nám mohou říci mnoho listiny, udělující právo jejich užívání.*“¹⁷⁰

Alois Příbyl: „*Pro studium městských erbů a sledování jejich vývoje mají prvořadý význam zachované panovnické erbovní listy a majestáty, ve kterých byly udělovány městské znaky nebo polepšovány stávající přidáním různých znamení nebo symbolů.*“¹⁷¹

Jaroslav Dřímál: „*Základním pramenem k vlastnímu výkladu o znacích byla autorům znaková privilegia, kterých bylo pro jihomoravská města a městečka sice vydáno několik desítek, v originále se jich však zachovalo velmi málo.*“¹⁷²

Tomáš Krejčík: „*Jedním z nejvýznamnějších pramenů heraldiky jsou nesporně erbovní listiny. Přináší řadu poznatků ke konkrétním erbům, z oblasti heraldického práva, k poznání pravidel blasonů nebo heraldické terminologie. /.../ V jejich rozboru můžeme najít odpovědi na otázky, jaká byla nobilitační politika jednotlivých panovníků nebo jak se měnil okruh osob, které erb získávaly.*“¹⁷³

Jiří Čarek: „*Nejdůležitějším pramenem pro studium městské heraldiky jsou privilegia a pečeti. Bohužel erbovní privilegia propadla příliš často zkáze při požárech radnic, takže se jich uchovalo v originálech jenom asi 140; k tomu musíme připočít ještě několik desítek originálních privilegií na polepšení nebo prosté potvrzení starších znaků. Vcelku nám tedy tento prvořadý pramen, který spolehlivě zodpovídá otázky po stáří a podobě znaku, pomáhá jen v menšině případů.*“¹⁷⁴

Jan Pelant: „*Zvýšenou pozornost věnuje [autor] zachovaným znakovým privilegiím, a to jak jejich originálům, tak i jejich různým opisům a konfirmacím.*“¹⁷⁵

169 BALETKA, L.: *Znaky měst a městeček*, s. 168.

170 RUDA, V. a kol.: *Znaky*, s. 16.

171 PŘIBYL, A. – LIŠKA, K.: *Znaky*, s. 21.

172 DŘÍMÁL, J. – ŠTARHA, I.: *Znaky*, s. 10. Dále je uvedeno, jakým způsobem autoři hesel k privilegiím přistupovali, respektive které informace z nich se promítly do předem stanovené struktury hesel.

173 KREJČÍK, Tomáš: *Ke studiu erbovních listin*. In: Sborník příspěvků 1. setkání genealogů a heraldiků v Ostravě 18.–19. 10. 1980. Ostrava 1980, s. 38.

174 ČAREK, J.: *Městské znaky*, s. 19.

175 PELANT, J.: *Znaky*, s. 7.

Citované pasáže zaujímají časové období přelomu 19. a 20. století a posléze let 1971–1985.¹⁷⁶ Od počátku jednotliví autoři přistupovali k těmto pramenům jako k nejdůležitějším a závazným. Vladimír Ruda v nich dokonce neviděl jen prostředky pro výzkum znaků samotných, ale také prameny, které by mohly osvětlit otázky související se vznikem institutu městského znaku.

Někteří badatelé o znakových privilegiích uvažovali pouze v intencích originálních pergamenových listin, teprve J. Pelant jednoznačně chápal pojem znakového privilegia nejen jako originální listinu, ale i všechny formy jeho dochování. Jistý náznak můžeme spatřovat již u J. Dřímala, nicméně až J. Pelant vyslovil tuto tezi jako první. J. Čarek se k originálním listinám obracel ve věci stáří a podobe znaku. Zde lze jednoznačně souhlasit pouze s druhým faktem, neboť ověřené opisy jsou téměř vždy opatřeny i datovací formulí, která dokáže určit stáří znaku ve stejné míře jako originální listina.¹⁷⁷ Tímto pomyslný seznam pramenů nabývá na četnosti, neboť originály zaujímají přibližně polovinu pramenů.

Závěrem k pojmu znakové privilegium můžeme konstatovat, že jím rozumíme pergamenovou listinu a jakoukoli relevantní reprodukci jejího textu a obrazu ve smyslu diplomatických kategorií ověřených a neověřených opisů. Při výzkumu konceptu jakožto jediného dochovaného znění listiny musíme mít na paměti, že existence konceptu neznamena automaticky, že došlo k vydání listiny, nýbrž musí existovat odůvodněný předpoklad, ideálně například při dochování otisku pečeti s datem vydání listiny. Znakové privilegium stanoví zejména, kdy a kým byl znak udělen a dochovalo-li se ve formě originální listiny, jejíž součástí tvoří popis znaku a jeho malba, i jeho přesnou podobu. Pro nejednoznačnou vypovídací hodnotu osamocených popisů je třeba při absenci malby k výzkumu znaku využít sekundární prameny, nejčastěji pečeti vyhotovené po vydání listiny.

Z předbělohorského období evidujeme 156 privilegií, které bylo možné, dle předem stanovených kritérií, zahrnout do výkladu. Kromě otázky týkající se chápání institutu znakového privilegia, si dále klademe otázku, dle jakých měřítek můžeme tyto písemnosti zohlednit pro další výzkum. Dospěli jsme k šesti hlediskům – podle vydavatele, příjemce, petitora, obsahu, užitého jazyka a výskytu

¹⁷⁶ V publikacích, které byly vydány v mezidobí, jsme žádnou definici znakového privilegia, z níž by bylo možné tušit přístup autora k tomuto prameni, nezaznamenali. Rovněž existuje několik definic v pracích z novější doby, nicméně tyto se týkají především listin pro fyzické osoby či cechy, viz například soupis Erbovních listin v Archivu Národního muzea citovaný na s. 41 v pozn. 141.

¹⁷⁷ Nicméně i podoba znaku může být v opise stanovena jednoznačně, jedná-li se o konfirmaci s vyobrazením. Texty opisů, jejichž součástí netvořila malba znaku, mohou pomoci zejména u jedno-duše pojatých znaků. U složitějších je již třeba brát na zřetel (nedokonalé) popisy.

miniatury v souvislosti s jejím ohlášením. Pod římskými čísly se nachází tyto hlavní skupiny, pod arabskými podskupiny.

I. Podle vydavatele

Erbovní privilegia bývají tradičně dělena na panovnická, palatinátní a vrchnostenská. Naznačenou klasifikaci však nepovažujeme za dostatečnou, neboť panovník a palatin bývali rovněž vlastníci lokalit, jimž udělovali privilegia, tedy byli rovněž svého druhu vrchnost. Z naznačeného důvodu rozlišujeme pro naši další práci vydavatele dvojího typu podle toho, jakými výsadami byli oprávněni příjemce nadat. Do první kategorie spadá panovník a osoby, na něž panovník či římský císař delegoval své výsadní pravomoci, tedy palatinové. Druhou skupinu tvoří osoby, které mohly lokality obdařit nanejvýš pečeti a znakem, ale nesměly je například povýšit na městečko či město. Zde hovoříme o vrchnostech, jimiž pro účely této knihy a v dobovém kontextu rozumíme osoby šlechtické a církevní. Například olomoucký biskup Stanislav I. Thurzo udělil právo pečeti Staré Vsi, ale když chtěl povýšit Šlapanice na městečko, musel se s prosbou obrátit na panovníka. Ojedinělý a z naznačeného schématu vybočující případ tvoří listina papeže Řehoře XIII. pro Plzeň z roku 1578.

1a) Listiny, které vydal panovník, zaujímají v našem souboru převážnou většinu, celkem 125 ze 156. Z tohoto počtu vydal téměř polovinu Ferdinand I., přesněji 73 listin,¹⁷⁸ Maxmilián II. vydal 16 privilegií,¹⁷⁹ Rudolf II. 33¹⁸⁰ a Matyáš II. tři.¹⁸¹

178 Příjemci listin byly Hora Svaté Kateřiny, Šlapanice, Radonice, Třebovice, Miroslav, Vrchlabí, Dambořice, Rosice, Litenčice, Chropyně, Kokory, Troskotovice, Jaroslavice, Rychnov nad Malší, Čkyně, Pačlavič, Vlachovo Březí, Vlasatice, Olbramkostel, Budišov, Tvrdonice, Sedlice, Myslibořice, Štítary, Vlastějovice, Žehušice, Žlutice, Cehnice, Opatov, Prosiměřice, Šafov, Lhenice, Strážov, Chabařovice (č. 37), Město Touškov, Divišov, Pňovany, Sedlec, Horšovský Týn, Jáchymov, Přísečnice, Jiříkov, Horní Slavkov, Krásno, Kralovice, Kralupy u Chomutova, Štětí, Chabařovice (č. 51), Bělčice, Bílina, Horní Kounice, Horní Blatná, Vémyslice, Vlachovice, Bělčice, Dolní Dobrá Voda, Doubravice nad Svitavou, Dobrovice, Líšeň, Mikulovice, Žihle, Hroznová Lhota, Loket, Kladno, Smidary, Šumperk, Rokycany, Sadská, Hora Svatého Šebestiána, Nové Veselí, Město Albrechtice, Němčice nad Hanou a Dalešice.

179 Příjemci listin byly Horní Dunajovice, Maršovice (č. 84), Biskupice, Chřibská, Chrastava (č. 89) Kdyně, Všeruby, Dolní Kounice, Podhradí nad Dyjí, Chabařovice, Hustopeče, Kašperské Hory, Lochovice, Libáň, Chrastava (č. 101) a Říčany.

180 Příjemci listin byly Liberec, Heřmanův Městec, Jedovnice, Opava, Vysoké Veselí, Bystřice nad Pernštejnem, Sobotka, Jívová, Chrastava, Hrádek nad Nisou, Svitávka, Rudolfov, Zákupy, Vilémov, Hostouň, Rumburk, Jiřetín pod Jedlovou, Stará Říše, Strachotice, Chudenice, Oloví, Adamov, Polešovice, Poběžovice, Mikulov, Nehvizdy, Dolní Bousov, Lovosice, Chotusice, Bor, Ostrov, Oleksovice a Hartmanice.

181 Příjemci listin byly Výsluní, Kladruby a Loučná pod Klínovcem.

1b) Palatinátní listiny jsou v našem souboru výjimečným jevem, neboť známe pouze čtyři exempláře. Tři pochází od Františka z Thurnu, jenž polepšil znaky Havlíčkovu Brodu v roce 1566 a Dolním Dunajovicím v roce 1580 a dal znak Břeží v roce 1585. Čtvrtou vydal Jiří z Karlovic pro město Jirkov v roce 1588.

František z Thurnu palatinátní právo zdědil po svém otci Vítovi, jemuž jej udělil císař Karel V.; Jiří z Karlovic vydal svou listinu z moci jemu udělené Maximiliánem II.,¹⁸² kteréžto skutečnosti obsahují narace zmíněných privilegií.

2a) Do další kategorie řadíme čtrnáct listin vydaných šlechtici jako pány dominia, tedy bez zvláštního povolení českého panovníka či římského císaře. Jeví se jako velmi pravděpodobné, že listiny pro vsi nebyly panovníkem chápány jako ohrožování jeho práv, avšak mezi příjemci najdeme i městečka. Jednotlivým prvkem této skupiny listin lze spatřovat pouhé udělení pečeti či znaku, tedy nedocházelo k udělení jiných práv, která si vyhrazoval král, například povýšení vsi na městečko či městečka na město. Nejstarší z této skupiny je listina Jana III. z Rožmberka, již dal pečeť městečku Vyššímu Brodu v roce 1528. Místokancléř pro německé záležitosti Jiří Mehl ze Střelice konfirmoval roku 1568 privilegia bývalých vlastníků městečka Chrástavy a následně jí polepšil znak. Ze stejného roku pochází listina Petra Čertorejského z Čertoreje, který dal Vranovu nad Dyjí různá práva, mezi nimi i pečeť. Poměrně činným vydavatelem byl český nejvyšší kancléř Vratislav II. z Pernštejna, který udělil znak Troubkám v roce 1570, Držovicím v roce 1571 a Čehovicím v roce 1577. Následuje zápis o udělení znaku městečku Stárkovu v roce 1573, který se dochoval v pozemkové knize městečka z let 1565–1586; ze zápisu se můžeme dozvědět, že povolení, aby si Stárkovští mohli dát vyhotovit pečetidlo se znamením, dostali od Hertvíka Žehušického z Nestajova. Jan Žalkovský z Žalkovic vydal tři listiny, a to pro vsi Pivín v roce 1580, Maršovice v roce 1592 a Doloplazy v roce 1610. Další listiny vydal kníže Karel II. z Minsterberka vsi Želechovice v roce 1583 a Újezd u Uničova v roce 1591. Poté privilegium Jana Šembery Černohorského z Boskovic, který dal roku 1587 právo na pečeť vsi Šumvaldu. Skupinu uzavírá Petr Vok z Rožmberka, který potvrdil znak městečku Vyššímu Brodu v roce 1608.

2b) Významnou součást tvoří listiny vydané olomouckými biskupy, jakožto lenními pány, jmenovitě Stanislavem I. Thurzem pro Bělkovice v roce 1527 a Starou Ves u Přerova v roce 1536, Janem XVI. Dubraviem pro Chválkovice v roce 1551, Markem Khuenem pro Říkovice v roce 1554 a Slavonín o deset let později, Stanislavem II. Pavlovským pro Závodí v roce 1585 a Františkem z Ditrichštejna

¹⁸² Původně však měl Jirkov znak obdržet od Kryštofa z Karlovic, jemuž palatinátní právo udělil Karel V. Pro Kryštofovu brzkou smrt však již nedošlo k legitimování právního aktu formou vydání listiny.

pro Žďár nad Sázavou, Vojnův Městec, obě v roce 1607, Budišov nad Budišovkou v roce 1613 a Příbor v roce 1615.

Stejně jako v případě privilegií papežských, máme povědomí o jediném znaku, který udělil opat. V roce 1558 dal znak představený kláštera Hradiště u Olomouce Kašpar z Litovle vsi Černovíru.

Mezi vrchnost se řadily i církevní řády. V našem souboru zaznamenáváme jedinou lokalitu, jemuž udělil pečeť představený řádu. Jmenovitě velkopřevor řádu johanitů Matouš Děpolt z Lobkovic udělil pečeť městečku Radomyšli v roce 1605. Nedochovala se však listina, ale zápis o udělení pečeti v gruntovní knize městečka Radomyšle.¹⁸³

II. Podle příjemce¹⁸⁴

Příjemci znakových privilegií byly v námi zkoumaném souboru výhradně právnické osoby, respektive města, městečka a vsi, přičemž první dvě kategorie zaujímají i lokality, jimž byl jejich status listinou zvýšen. Byla-li ves povýšena na městečko, počítáme lokalitu mezi městečka apod.

1a) Listiny pro města tvoří téměř pětinu celkového objemu privilegií. Z devětatdvaceti příjemců patřilo třináct do králova komorního majetku;¹⁸⁵ jedenáct držela šlechta,¹⁸⁶ a čtyři církev.¹⁸⁷ Zvlášť je třeba uvést Horu Svatého Šebestiána náležející k chomutovskému panství, které patřilo synovi Ferdinanda I. Ferdinandovi II. Tyrolskému.

1b) V devíti listinách došlo k povýšení městečka na město, přičemž ne vždy bylo povýšené město předtím jmenováno přímo jako městečko (v německých

183 V zápisu v knize se uvádí, že Matouš Děpolt z Lobkovic je královský rada, nejvyšší mistr převorství království českého a hejtman kraje Prácheňského. Listinu však směl vydat pouze z moci představeného řádu.

184 Příjemci privilegií budou v této skupině řazeni chronologicky bez jména vydavatele listiny. Statut jednotlivých míst neodpovídá dnešnímu stavu, nýbrž době, v níž došlo k vydání listiny.

185 Jáchymov, Horní Slavkov, Krásno, Horní Blatná, Loket, Šumperk, Rokycany, Kašperské Hory, Plzeň, Opava, Oloví, Ostrov a Výsluní.

186 Žlutice (Jindřich z Plavna), Horšovský Týn (Jan ml. Popel z Lobkovic), Bílina (Jan ml. Popel z Lobkovic), Havlíčkův Brod (František z Thurnu), Heřmanův Městec (Vilém z Oppersdorfu), Sobotka (Kryštof starší z Lobkovic), Chrástava (č. 115, Jiří Mehl ze Střelice), Adamov (Adam II. z Hradce), Poběžovice (Jan Jiří ze Švamberka), Mikulov (Kryštof Popel z Lobkovic), Bor (Jiří ze Švamberka).

187 Olomoucké biskupství Žďár nad Sázavou, Budišov nad Budišovkou a Příbor; klášter v Kladrubech vlastnil Kladruby.

listinách Fleck, Markt, Stetl či Stetlain).¹⁸⁸ Například Hora Svaté Kateřiny je uvedena jako „Ort“, tedy místo či osada; Rudolfov byl dokonce zván jako stříbrný důl u Českých Budějovic: „*Silber Pergkhwerch bey Behembischen Budweiß*“, než jej panovník pojmenoval Rudolfovem.

2a) Městečka zaujímají početně velmi obsáhlou skupinu čtyřiceti osmi příjemců, kterým bylo vydáno čtyřiapadesát listin. Chrastava obdržela čtyři privilegia, Chabařovice tři a Vyšší Brod dvě.

Četné listiny obsahují jméno lokality doplněné statutem městečka. Některé však nikoli, neboť vinou válečných či přírodních událostí o svá privilegia přišla, ale přesto nepoklesla na vsi a po panovníkovi si vyžádala pouze obnovení, respektive potvrzení svého statutu. Například v listině pro Nové Veselí se uvádí, že „*odstarodávna za městečko odbejvalo a odbejvá*“. Ve výčtu bude u těchto v závorce uvedeno P jako potvrzení.¹⁸⁹

2b) Listiny pro městečka povýšená ze vsí zaujímají druhou nejpočetnější skupinu; bylo jich vydáno celkem čtyřicet čtyři.¹⁹⁰ Není bez zajímavosti, že ze vsí na městečka povyšoval nejčastěji Ferdinand I. a listiny tohoto typu ostatních panovníků tvoří pouhý zlomek.¹⁹¹

Evidujeme dva případy, kdy došlo ke vzniku městečka nikoli vysazením ze vsi, ale spojením více vsí, a to městečka Miroslavi, které vzniklo spojením vsí Miroslav, Venzelsdorf a Pemdorf; a Horních Dunajovic, k nimž byly připojeny Domčice. Zajímavostí jsou pak privilegia pro Dobrovici a Chotusice; v případě Dobrovice došlo nejen k povýšení vsi na městečko, ale současně tvrze na zámek. Na ves Chotusice byla přenesena práva včetně podoby znaku z městečka Žeh-

188 Hora Svaté Kateřiny, Přísečnice, Kralovice, Dolní Kounice, Hustopeče, Libáň, Bystřice nad Pernštejnem, Rudolfov a Hostouň.

189 Vyšší Brod (č. 3), Radonice, Třebovice, Rosice, Jaroslavice, Štítary, Šafov, Strážov (P), Chabařovice (č. 37), Sedlec, Kralupy u Chomutova, Štětí, Chabařovice (č. 51), Bělčice (P), Horní Kounice, Bělčice (P), Doubravice nad Svitavou, Líšeň, Žihle (P), Sadská (P), Nové Veselí, Město Albrechtice, Dalešice, Chrastava (č. 83), Mařovice (č. 84), Chříbská, Chrastava (č. 89), Všeruby, Chabařovice (č. 93), Podhradí nad Dyjí (P), Stárkov, Lochovice (P), Chrastava (č. 101), Říčany, Liberec, Jedovnice, Vysoké Veselí, Jívová, Hrádek nad Nisou, Chrastava (č. 115), Svitávka (P), Zákupy, Vilémov, Rumburk, Jiřetín pod Jedlovou, Jirkov, Strachotice, Nehvizdy, Dolní Bousov, Radomyšl, Oleksovice, Hartmanice, Vojnův Městec, Vyšší Brod (č. 150) a Loučná pod Klínovcem.

190 Šlapanice, Miroslav, Vrchlabí, Dambořice, Litenčice, Kokory, Troskotovice, Chropyně, Rychnov nad Malší, Čkyně, Pačlavič, Vlasatice, Vlachovo Březí, Myslibořice, Olbramkostel, Budišov, Tvrdonice, Sedlice, Vlastějovice, Žehušice, Cehnice, Opatov, Prosiměřice, Lhenice, Město Touškov, Divišov, Přovany, Jiřkov, Věmyslice, Vlachovice, Dolní Dobrá Voda, Dobrovice, Mikulovice, Hroznová Lhota, Kladno, Smidary, Němčice nad Hanou, Horní Dunajovice, Biskupice, Stará Říše, Chudenice, Polešovice, Lovosice a Chotusice.

191 Ferdinand I. vydal 37 privilegií, Maxmilián II. jedno a Rudolf II. pět.

ušice, kterýmžto okamžikem byly Chotusice vysazeny za městečko a Žehušice poklesly na ves.¹⁹²

3) Nikoli zanedbatelnou skupinu tvoří sedmnáct privilegií pro vsi.¹⁹³

Statut Vranova nad Dyjí, Kdyně a Březí nemohl být excerpován přímo z pramenů, neboť se dodnes nedochovaly. Vlastivěda Moravská však uvádí, že Vranov byl městečkem od roku 1516.¹⁹⁴ V kompendiu pro západní Čechy se Kdyně jako městečko jmenuje k roku 1508.¹⁹⁵ Březí snad mohlo být v době udělení znaku vsí.¹⁹⁶

III. Podle petitorů

1) První soubor tvoří listiny, které byly vydány výhradně panovníkem na prosbu vrchnosti. Dvaosmdesát listin bylo vydáno na prosbu šlechticů.¹⁹⁷ O vydání osmi privilegií panovníka prosili představení klášterů¹⁹⁸ a v případě Olbramkosti, Lhenic a Hartmanic vystupovala v roli vrchnosti královská města – Znojmo, Tábor a Sušice. Pouze v jednom případě byl petitem olomoucký biskup, a to Stanislav Thurzo, který prosil o vydání listiny pro Šlapanice.

192 V listině se tato skutečnost neuvádí přímo, ale z příslušné pasáže můžeme pokles Žehušic na ves vyvodit: „/.../ to obdarování a vyzdvižení té vsi Žehušic za městečko z též vsi snímati a na tuto druhou ves Chotusice řečenou překládati, převozovati a jí tímto majestátem naším za městečko vysazovati a mocně vyzdvihovati ráčíme“.

193 Bělkovice, Stará Ves u Přerova, Chválkovice, Říkovice, Černovír, Slavonín, Troubky, Držovice, Čehovice, Dolní Dunajovice, Pivín, Želechovice, Závodí, Šumvald, Újezd u Uničova, Maršovice (č. 84) a Doloplazy.

194 PEŘINKA, F. V.: *Vlastivěda moravská II, Vranovský okres*, s. 44.

195 PELANT, J.: *Znaky*, s. 105.

196 SCHWETTER, A. – KERN, S.: *Der politische Bezirk Nikolsburg*, s. 133.

197 Hora Svaté Kateřiny, Třebovice, Miroslav, Vrchlabí, Damborice, Rosice, Kokory, Jaroslavičce, Čkyně, Pačlavice, Vlasatice, Vlachovo Březí, Myslibořice, Budišov, Tvrdonice, Sedlice, Štítary, Vlastějovice, Žehušice, Žlutice, Cehnice, Opatov, Prosiměřice, Šafov, Lhenice, Strážov, Chabařovice (č. 37), Město Touškov, Divišov, Pňovany, Sedlec, Horšovský Týn, Jiříkov, Kralovice, Štětí, Bělčice (obě), Bílina, Horní Kounice, Vlachovice, Bělčice, Dolní Dobrá Voda, Doubravice nad Svitavou, Dobrovice, Líšeň, Žihle, Hroznová Lhota, Kladno, Smidary, Nové Veselí, Němčice nad Hanou, Dalešice, Horní Dunajovice, Maršovice, Biskupice, Chřibská, Chrástava (č. 89), Všeruby, Podhradí nad Dyjí, Ločovice, Libáň, Chrástava (1574), Říčany, Heřmanův Městec, Jedovnice, Vysoké Veselí, Sobotka, Hrádek nad Nisou, Chrástava (č. 115), Zákupy, Vilémov, Hostouň, Rumburk, Jiřetín pod Jedlovou, Stará Říše, Chudenice, Poběžovice, Dolní Bousov, Lovosice a Chotusice.

198 Rychnov nad Malší, Vémyslice, Míkulovice, Jívová, Svitávka, Strachotice, Polešovice a Oleksovice.

2) Druhou skupinu tvoří osmapadesát listin, k jejichž vydání došlo na základě prosby samotného adresáta, respektive zástupců obce města, městečka či vsi. Panovníci vydali třicet jedna privilegií,¹⁹⁹ šlechta čtrnáct²⁰⁰ a církevní osoby třináct.²⁰¹

3) V poslední skupině se nachází tři listiny, v nichž se petitor neuvádí. A to privilegium Ferdinanda I. pro Jáchymov a obě palatinátní privilegia Františka z Thurnu pro Havlíčkův Brod a Dolní Dunajovice. Pro všechny tři listiny existuje předpoklad, že byly vydány z vlastní iniciativy vydavatelů.

V našem souboru existuje sedm příjemců, u nichž nelze petitora bezpečně stanovit. Texty listin pro Radonice, Litenčice, Troskotovice a Chropyni se dochovaly pouze ve znění, z něž petitora nelze zjistit, nicméně jej lze vytušit. Listiny pro Vranov nad Dyjí, Kdyni a Březí se dochovaly v podobě deperdit, tedy o jejich existenci se zmiňují pouze sekundární prameny, zatímco jejich text se nedochoval v žádné formě.

IV. Podle obsahu

1) V užším smyslu slova chápeme pod pojmem znakového privilegia takové listiny, jimiž vydavatel znak či pečeť udělil nebo polepšil, tedy listiny, jejichž hlavní a často i jedinou složku tvoří právě znak.²⁰² V této skupině evidujeme

199 Přísečnice, Horní Slavkov, Krásno, Kralupy u Chomutova, Chabařovice (č. 51), Horní Kounice, Horní Blatná, Loket, Šumperk, Rokycany, Sadská, Hora Svatého Šebestiána (s přímluvou Ferdinanda II.), Město Albrechtice, Dolní Kounice, Chabařovice (č. 93), Hustopeče, Kašperské Hory, Liberec, Heřmanův Městec, Opava, Bystřice nad Pernštejnem, Rudolfov, Oloví, Adamov, Mikulov, Nehvizdy, Bor, Ostrov, Výsluní, Kladruhy a Loučná pod Klínovcem.

200 Vyšší Brod (obě), Chrastava (č. 83), Troubky, Držovice, Stárkov, Čehovice, Pivín, Želechovice, Šumvald, Jirkov, Újezd u Uničova, Maršovice (č. 132) a Doloplazy.

201 Bělkovice, Stará Ves u Přerova, Chválkovice, Říkovice, Černovír, Slavonín, Plzeň, Závodí, Radomyšl, Žďár nad Sázavou, Vojnův Městec, Budišov nad Budišovkou (s přímluvou olomouckého probošta) a Příbor.

202 V souvislosti se znakem se téměř vždy udělovalo i právo pečtit určitou barvou pečetního vosku. K dělení privilegií z obsahového hlediska viz také např. KREJČÍK, T.: *Erbovní listiny*, s. 7, poznámka č. 1.

šestačtyřicet listin, přičemž dvacet čtyři jich vydali panovníci²⁰³ a dvacet dva ostatní vydavatelé.²⁰⁴

2) V širším smyslu hovoříme o listinách, která dání znaku obsahovaly vedle dalších práv. S přihlédnutím k potenciálu jednotlivých listin a stavu dosavadního výzkumu považujeme za účelné tuto skupinu rozdělit do dvou podskupin:

2a) Do první bychom mohli zařadit lokality, které panovník²⁰⁵ povýšil ze vsí na městečka či městeček na města, povolil usazování řemeslníků a obchodníků, dal týdenní trh a výroční trhy, eventuálně jen jednu z těchto výsad.²⁰⁶ V tomto souboru se nacházejí pouze panovnická privilegia a obsahuje osmdesát tři listin.²⁰⁷

203 Ferdinand I. vydal listiny pro Radonice, Jáchymov (změna znaku), Horní Slavkov, Krásno, Kralupy u Chomutova, Chabařovice (č. 51), Doubravici nad Svitavou, Loket a Rokycany (polepšení); Maxmilián II. pro Chřibskou, Všeruby (DO), Chabařovice a Kašperské Hory (obnova); Rudolf II. pro Opavu (polepšení), Vysoké Veselí (obnovení a polepšení), Chrastavu (polepšení), Hrádek nad Nisou, Zákupy, Oloví, Adamov, Dolní Bousov a Ostrov; Matyáš II. pro Výsluní a Loučnou pod Klínovcem.

204 Palatinátní listiny Františka z Thurnu pro Havlíčkův Brod a Dolní Dunajovice a Jiřího z Karlovic pro Jirkov; šlechtické listiny Jana III. z Rožmberka pro Vyšší Brod, Vratislava II. z Pernštejna pro Troubky, Držovice a Čehovice, listiny Jana Žalčovského z Žalkovic pro Pivín, Maršovice (č. 132) a Doloplazy, Jana Šembery Černožského z Boskovic pro Šumvald a zápis v gruntovní knize o udělení pečeti Stárkovu. Listiny církevních představitelů – papeže Řehoře XIII. pro Plzeň; olomouckých biskupů Stanislava I. Thurza pro Bělkovice a Starou Ves u Přerova, Jana XVI. Dubravia pro Chválkovice, Marka Khuena pro Říkovice a Slavonín, Stanislava II. Pavlovského pro Závodí a Františka z Ditrichštejna pro Budišov nad Budišovkou; opata hradiského kláštera Kašpara z Litovle pro Černovír; a zápis v gruntovní knize o udělení znaku velmistrem řádu johanitů Matoušem Děpoltem z Lobkovic.

205 Ačkoli existuje možnost více vydavatelů, povýšit ves na městečko či městečko na město, mohl jedině panovník. Určitou podkategorií by zde mohla tvořit privilegia vydaná pro města a městečka, která již nebyla dále vysazena na města. Některá práva tedy již měla z minulosti, ale vedle znaku jim panovník udělil například další jarmark, nebo povolil usazování řemeslníků.

206 Například Opatovu a Přovanům nebyly vysazeny týdenní a výroční trhy.

207 V soupisu lokalit bude u těch případů, kdy nedošlo k povýšení, v závorce přidáno N. Ferdinand I. vydal listiny pro Horu Svaté Kateřiny, Šlapanice, Třebovice (N), Miroslav, Vrchlabí, Dambořice, Rosice (N), Litenčice, Chropyni, Kokory, Troskotovice, Jaroslavič (N), Rychnov nad Malší, Čkyni, Pačlavice, Vlachovo Březí, Vlasatice, Olbramkostel, Budišov, Tvrdonice, Sedlci, Myslibořice, Štítary (N), Vlastějovice, Žehušice, Žlutice (N), Cehnice, Opatov, Prosiměřice, Šafov (N), Lhenice, Strážov, Chabařovice (N, č. 37), Město Touškov, Divišov, Přovan, Sedlec (N), Přísečnici, Jiřkov, Štětí (N), Vémyslice, Vlachovice, Dolní Dobrou Vodu, Dobrovice, Líšeň (N), Mikulovice, Žihli, Hroznovou Lhotu, Kladno, Smidary, Sadskou, Město Albrechtice a Němčice nad Hanou; Maxmilián II. pro Horní Dunajovice, Maršovice (N, č. 84), Biskupice, Chrastavu (N, č. 89), Kdyni (N), Všeruby (N), Dolní Kounice, Podhradí nad Dyjí, Hustopeče, Lochovice (N), Libáň, Chrastavu (N, 1574) a Říčany (N); Rudolf II. pro Liberec (N), Heřmanův Městec (N), Jedovnice (N), Jívovou (N), Svitávku (N), Vilémov (N), Hostouň, Rumburk (N), Jiřetín pod Jedlovou (N), Starou Říši, Chudenice, Mikulov (N), Nehvizdy, Lovosice, Chotusice, Bor (N) a Oleksovice.

2b) V privilegiích druhé podskupiny se kromě znaku (či výše zmíněných práv) udělují další nikoli tak často se vyskytující výsady, jako například clo, právo odúmrti, právo nakupovat statky do určité výše kop grošů českých a další. Vydateli šestadvaceti listin této skupiny byli panovníci, český místokancléř pro německé záležitosti Jiří Mehl ze Střelice, kníže Karel II. z Minsterberka, olomoucký biskup František z Ditrichštejna a Petr Vok z Rožmberka.²⁰⁸

V. Podle jazyka

Pro snazší orientaci zejména v rozboru formuláře panovnických privilegií vystala potřeba uvést i rozdělení listin podle jazyka, v němž byly vydány. Existují případy, kdy se v listinách nachází slova napsaná latinsky či celé listiny, jež měly být potvrzeny současně s udělením znaku, jsou opsány v latině. Tyto vsuvky však zohledňovány nebyly, neboť jsme se zaměřovali především na text listiny jako celku, respektive text hlavní.

1) V předbělohorském období docházelo nejčastěji k vydávání česky psaných znakových privilegií. Z celkového počtu 156 listin hovoříme o 122 případech, z nichž devadesát devět listin vydal panovník,²⁰⁹ jedenáct šlechtici,²¹⁰ devět olomoučtí biskupové²¹¹ a po jednom palatin František z Thurnu pro Havlíčkův Brod, opat kláštera Hradisko u Olomouce Kašpar z Litovle pro Černovír a velmistr řádu Johaniťů Matouš Děpolt z Lobkovic pro Radomyšl.

2) V německém jazyce bylo vydáno celkem jednatřicet listin, přičemž panovnických známe dvacet pět.²¹² Výčet listin obsahuje zejména lokality komorní

208 V soupisu lokalit bude u těch případů, kdy nedošlo k povýšení, v závorce přidáno N. Ferdinand I. vydal listiny pro Horšovský Týn (N), Kralovice, Bělčice, Bílinu (N), Horní Kounice (N), Horní Blatnou (N), Bělčice, Šumperk (N), Horu Svatého Šebestiána, Nové Veselí (N) a Dalešice (N); Jiří Mehl ze Střelice pro Chrastavu (N, č. 83); Rudolf II. pro Bystřici nad Pernštejnem, Sobotku, Rudolfovo, Strachotice (N), Polešovice, Poběžovice (N) a Hartmanice (N); Karel II. z Minsterberka pro Želechovice (N) a Újezd u Uničova (N); František z Ditrichštejna pro Žďár nad Sázavou (N), Vojnův Městec (N) a Příbor (N); Matyáš II. pro Kladruby (N); Petr Vok z Rožmberka pro Vyšší Brod (N, č. 150).

209 V této skupině se nachází listiny v dalších skupinách neuvedené.

210 Vranov nad Dyjí, Troubky, Držovice, Čehovice, Stárkov, Pivín, Maršovice, Doloplazy, Želechovice, Újezd u Uničova a Šumvald.

211 Všechny ze skupiny I./2b kromě Budišova nad Budišovkou.

212 Hora Svaté Kateřiny, Jáchymov, Přísečnice, Horní Slavkov, Krásno, Kralupy u Chomutova, Horní Blatná, Loket, Hora Svatého Šebestiána, Město Albrechtice, Chabařovice (č. 93), Chrastava (všechny tři), Liberec, Hrádek nad Nisou, Rudolfovo, Rumburk, Jiřetín pod Jedlovou, Oloví, Adamov, Mikulov, Ostrov, Výsluní a Loučná pod Klínovcem.

a horní, jejichž záležitosti vyřizovala německá expedice kanceláře. Rovněž se zde vyskytují i lokality, které vlastnil doktor Jiří Mehl ze Střelice, místokancléř pro německé záležitosti.²¹³ Poté listiny Jana a Petra Voka z Rožmberka pro Vyšší Brod, dvě palatinátní listiny Jiřího z Karlovic pro Jirkov a Františka z Thurnu pro Dolní Dunajovice. Posledním případem je privilegium Františka z Ditrichštejna pro Budišov nad Budišovkou.

3) Pouze jedna listina z celého souboru byla napsána latinsky, a to breve papeže Řehoře XIII. pro Plzeň.

Na konci figurují tři listiny, které známe pouze jako deperdita, a tedy jazyk vydání u nich nelze bezpečně prokázat. V případě listiny Maxmiliána II. pro Kdyni lze uvažovat o českém jazyce, neboť měla být vydána ve stejnou dobu jako listina pro Všeruby, přičemž i petitor by se měl v obou případech shodovat. V Moravském zemském archivu (dále MZA) se nachází soupis listin pro Vranov nad Dyjí, jenž jako jazyk listiny Petra Čertorejského uvádí češtinu. Na rozdíl od těchto listin, kdy lze jazyk poměrně snadno odhadnout, figuruje na posledním místě listina Františka z Thurnu pro Březí, u níž neevvidujeme žádné vodítko.

VI. Podle výskytu malby znaku a jejího ohlášení

1) Malba ohlášená a vyskytující se. První skupina tvoří převážnou většinu listin, a proto na tomto místě ustoupíme od jmenování příjemců. Jejich počet dostatečně vylučuje z ostatních dvou skupin. Zmíníme výslovně listiny papeže Řehoře XIII. pro Plzeň a Jana Šembery Černohorského z Boskovic pro Šumvald, v nichž autoři textů rezignovali na slovní popis znaku, a právě pouze odkázali na jeho malbu. Sporadickou by se mohla jevit listina pro Loučnou pod Klínovcem, v níž se malba ohlašuje, ale místo pro miniaturu zůstalo prázdné. Tento důsledek pozdějšího malování znaku do již napsané listiny však nelze zohlednit. Místo pro miniaturu je zde jasně vymezeno, měla být v listině obsažena, ale z blíže neznámých příčin k samotnému provedení malby nedošlo. Odlišuje se tak od listin, u nichž se zahrnutí malby znaku neplánovalo, a proto v nich nebylo místo v podobě obdélníku vyčleněno.

2) Malba neohlášená, ale vyskytující se. Z listin vydaných panovníkem lze do této skupiny s jistotou zařadit pouze listinu pro Starou Říši. Dochoval se totiž opis jejího plného znění, který obsahuje i kresbu znaku. Vydavatelé ostatních listin byli šlechtici. Jan Žalkovský z Žalkovic vydal tři privilegia velmi podobné

²¹³ Viz např. CULKOVÁ, D.: *Salbuchy*, s. 26–27.

ho znění, přičemž listiny pro Pivín a Maršovice se dochovaly ve formě opisu a pro Doloplazy v originále. V žádné z nich se malba znaku neohlašuje, avšak v listině pro Doloplazy je znak namalován. Existuje tedy vysoká pravděpodobnost, že malbu znaku obsahovaly i obě předchozí listiny.

3) Malba neohlášená a nevyskytující se. V této skupině musíme zohlednit několik faktorů. Předně je třeba odlišit listiny, jimiž se uděloval skutečný znak a listiny, díky nimž příjemce získal „pouze“ pečeť. Druhé neméně důležité hledisko spočívá ve formě dochování, neboť s úplnou jistotou můžeme existenci miniatury eliminovat pouze u originálů či ověřených opisů.

Ve skupině adresátů, kterým byl udělen skutečný znak, najdeme na prvním místě Rosice. V listině se uvádí, že stará privilegia shořela, a proto Dobeš z Boskovic prosil panovníka o vydání nové listiny. Znak zůstal stejný jako původní, který do té doby rosičtí užívali, a proto nebylo třeba malbu vyhotovovat. Druhá listina náleží Jaroslavcům, jimž panovník polepšil starý znak přidáním štítku pánů z Kunštátu. Takto drobnou změnu, nadto provedenou přidáním štítku, jehož všeobecnou známost můžeme v regionu předpokládat, patrně nebylo třeba zachycovat na miniatuře. Dále se zde vyskytuje první listina pro Chrastavu, již Jiří Mehl ze Střelic v roce 1568 polepšil původní znak přidáním dvou lilií ze svého erbu. Polepšení většího rozsahu, respektive téměř úplnou změnu znaku zaznamenáváme ve třetí listině pro Chrastavu z roku 1574. Žádná ze zmíněných listin se však nedochovala v originále či opisu, který by umožnil neexistenci miniatury bezpečně potvrdit.

Z případů, kdy došlo k udělení pečeti, evidujeme na prvním místě v originále dochovanou listinu Jana III. z Rožmberka pro Vyšší Brod z roku 1528. Malba se v textu neohlašuje a skutečně se ani nevyskytuje, nicméně z tohoto pečetního obrazu se postupem času stal skutečný znak, což potvrzuje listina Petra Voka z Rožmberka z roku 1608, ani v ní se malba znaku neohlašuje. Text druhé listiny se však dochoval pouze ve formě opisu. Rovněž z opisu, který nadto známe pouze z tisku (noviny Našinec), můžeme o udělení pečeti uvažovat pro ves Černovír, kde se sice hlásí štít, ale neuvádí tinktury ani malba znaku. Karel II. z Minsterberka vydal listiny pro vsi Želechovice a Újezd u Uničova. V žádné z nich se o malbě pečeti nehovoří a její nepřítomnost dokazuje listina pro Želechovice dochovaná ve formě originálu.

4) Poslední skupinu tvoří lokality, které nelze zařadit do žádné z výše uvedených tří skupin. Nejprve zmiňme velmi zkrácené opisy některých privilegií v originálních registrech – pro Radonice, Litenčice, Chropyni, Troskotovice a Prosiměřice. V kapitole o rozboru formuláře bude nastíněn pokus o rekonstrukci původního znění těchto listin učiněný na základě komparace s ostatními

privilegii.²¹⁴ Nepoměrně větší nejistota panuje u deperdit, tedy listin pro Vranov nad Dyjí, Kdyni a Březí, o jejichž existenci víme pouze ze sekundárních pramenů, a výskyt malby můžeme pouze odhadovat. Obdobně u Stárkova a Radomyšle se o jejich pečetích dozvídáme ze zápisů v městských knihách, a proto nejen že nepanuje jistota o výskytu malby, ale i samotném „zlistinění“ právního aktu.

²¹⁴ Na tomto místě můžeme předběžně poukázat na blízkost formuláře listiny pro Radonice s listinou pro Třebovice, pro Litenčice s listinou pro Dambořice, pro Chropyni a Troskotovice s listinou pro Kokory a konečně listinu pro Prosiměřice s privilegiem pro Cehnice a Opatov. Pokud byly naše vývody správné, a znění těchto listin se více či méně shodovala, můžeme zmíněné lokality umístit do první skupiny.